

У «Рідному краї» про «Рідний Край»

РІДНИЙ КРАЙ

Часопись політична, економічна, літературна і наукова.

← ВИХОДИТЬ РАЗ НА ТИЖДЕНЬ У ПОЛТАВІ. →

РІК ПЕРШИЙ.

Число 46.

17 грудня (ноября) 1906 року

Передплата приймається у Полтаві в конторі «Рідного Краю» на Протопопівській ул., будинок Оксюзя № 41, біля поштово-тел. контори. Передплата на рік 3 карбованці, на 1/2 року 1 карб. 80 коп., на місяць 35 коп., з пересилкою; окреме число 8 коп. За кордон на рік 5 кар.

Листи і рукописи треба засилати по адресі: Полтава Редакція «Рідного Краю» Протопопівська ул., будинок Оксюзя, № 41, біля поштово-тел. контори.

Ніна Степаненко

ІСТОРИЧНА РОЗВІДКА ОЛЕНИ ПЧІЛКИ ПРО «МАРІЮ-МАГДАЛЕНУ, МАТІР ГЕТЬМАНА МАЗЕПИ»

У «Рідному Краї», що виходив у Полтаві, Києві та Гадячі в 1905–1916 рр. і був пізніше одноставно визнаний трибуною плекання й захисту прав та свобод людини, ареною утвердження національного духу та уславлення знакових постатей, які боронили, употужнювали українство, не знайти відомостей про славного гетьмана Івана Мазепу. Гарним винятком є хіба що опублікована 1912 року в сьомому й восьмому числах часопису глибока за змістом і смілива як на ту добу стаття «Марія-Магдалена, мати гетьмана Мазепи» мужньої, мудрої, невтомної у своїх українознавчих помислах і діяннях Олени Пчілки. Цю працю наш сучасник Олесь Гончар назвав блискучим есе [1, с. 448]. У шостому числі журналу за той-таки 1912 рік Ольга Петрівна повідомляє, що в київському Флоровському монастирі зберігаються цінні подарунки від ігумені колишнього київського жіночого монастиря Печерського Марії-Магдалени, у миру – Марії Мазепи. Ці речі розшукала Софія Григорівна Філіпсон і постаралася про те, щоб «добути дозвіл та своїм заходом зфотографувати ті історичні пам'ятки» [4, с. 7]. Пчілка вмістила в тижневикові 4 знімки:

№ 1. Епітрахиль, мережений золотом, сріблом і шовком. Виконаний за зразком церковних вишиванок XVII ст.: розташовані в кілька рядів постаті святих, обличчя яких намальовані на полотні і вставлені в шиття. Подарунок задокументовано так: «Всечесная госпожа ігуменія Марія-Магдалена Мазепина справила сей епітрахиль. Року 1690. Септембрія 16».

№№ 2 і 3. Шиті дрібнішими й буйнішими перлами по вишневому оксамиту з кольоровими камінчиками «воздухи» та покрівці на чашу. Хрести – грецькі, суворого взірця, з дотриманням симетрії всіх частин, що відповідає візантійській традиції.

№ 4. Зроблений із кованого срібла полумисок для церковної потреби, посередині якого образ Вознесіння, а кругом менші образки святих, обведені вузькими візерунками. На ньому, як і на епітрахилі, вибито слов'янськими буквами такий напис: «Сіе блюдо сооружіла Марія Магдалена Мазепина, госпожа ігуменія монастира паненского печерского і глуховского, до храму Вознесенія Господа нашого Ісуса Христа, року 1700, місяця апріля 20» [4, с. 7–8]. У кінці розвідки,

яку аналізуємо в цій статті, Олена Пчілка повідомляє, що пам'ять про Марію-Магдалену живе й нині у Флоровському монастирі. “І “воздухи”, і “блюда”, й епітрахіль сохрanyaються <...> з великим пошануванням і добуваються для святобливого вжитку, з обережного схову, лише в велике свято. Тоді ті дарунки сяють проти церковного світла своїми перлами й кованим сріблом та золотом, говорячи стародавніми буквами про час і ім'я Марії-Магдалени Мазепиної” [3, с. 10].

У восьмому числі “Рідного Краю” вміщено портрет матері Івана Мазепи, узятий з “прехорошого” альбома, який видав у Львові Гнат Хоткевич. Зображено цю жінку в розкішному вбранні, яке носили шляхетні пані XVII ст.: квітчастий (зелений) із виложистим коміром кунтуш, з-під якого видно попередницю й станик, оздоблений золотою лямівкою, на голові – кибалка із золотим шиттям. Принагідно наголосимо, що Олена Пчілка, згадуючи Марію Мазепу, рекламує, за її оцінкою, “прехороше видання” Хоткевича, прагне привернути до нього увагу громадськості в надії, що наш люд почне прозрівати, пізнавати власну сповнену звитяг історію, докопуватися до великої правди, отже, заповажає себе й виявить національну гідність.

Що ж до поданого в сьомому і восьмому числах тижневика самого повістування про матір “славутнього нещасливця” [2, с. 4], то воно є багатосюжетним, цікавим, написаним добірною мовою. Авторка незмірно симпатизує своїй героїні, воліє довести читачам, що таку самобутню, високоінтелектуальну, одержиму людину, якою була мати Івана Мазепи, не можна не шанувати, нею не можна не захоплюватися, на неї варт рівнятися, а може, й молитися.

В історичній версії, яку подає Пчілка, простежено кілька сюжетних ліній, як-от: Марія Мазепа (Мокієвська) – світська людина, мати, бабуся, дружина, і Марія-Магдалена – черниця, ігуменія монастиря, жінка, яка зреклася земних благ і присвятила себе служінню Творцеві Небесному. Обидва ці сюжети – складники ширшої оповіді про величну постать Івана Мазепи – “одного з найвидатніших діячів української історії”.

Олена Пчілка починає свій виклад з осягання історії давнього козацько-шляхетського коріння гетьмана. Його батько, Адам-Степан Мазепа, – шляхтич, отаман білоцерківський. За прадідом Івана Мазепи, Миколою Мазепою, польський король Сигізмунд-Август затвердив 1572 року хутір

Мазепинці, “з землею по річці Кам'янці”. До найбільшої й найсвітлішої чесноти цього величного роду віднесено те, що “Мазепи <...> служили у польським війську і навіть при досить високім уряді <...> зоставались козаками, не переходили в шляхтичів-поляків і віри православної не кидали”, як то було типовим, ба навіть модним з-поміж українського панства в XVI–XVII сс.

Виняткову увагу Пчілка приділила матері гетьмана, яка походила з шляхетського православного українського роду Мокієвських. Вона здобула гарну освіту. Своїм чоловікові Марія подарувала сина й доньку. У статті подано короткі, але досить промовисті біографічні відомості про них. Дізнаємося, зокрема, про те, що сестра Івана Мазепи двічі одружувалася. З останнім чоловіком – Войнаровським – прижила двох дітей: дочку Марту й сина Андрія. Андрія, якого дуже любила бабуся Марія, “врядили на службу при дядькові, гетьманові Мазепі” [2, с. 7]. Пані Войнаровська через нелад у сім'ї, зумовлений передусім релігійними розбіжностями (вона православна, а чоловік католик), перебралася з маленькою дочкою до матері в Печерський монастир, де й пробула до останніх своїх земних днів. Дізнаємося й про те, що Марті (Маріанні), яка “по смерті своєї матері зосталась при бабусі в Печерському монастирі” [3, с. 7], також випала нелегка доля. Її ігуменія Магдалена передала таємні польські листи до гетьмана Мазепи й наказала їх пильно берегти.

Після подій 1709 року Петро I поставив за мету знищити всіх, хто допомагав гетьманові, а особливо – “найменшу паросль Мазепиної сім'ї”. Не обійшло лихо й дочки покійної сестри гетьмана, на руках у якої ігуменія Магдалена відійшла в засвіти в кінці 1707 року: її спочатку привезли до Москви, а після допиту заслали в один із монастирів у непролазну глибинку Московщини. Постраждала не лише племінниця Івана Степановича, а й усі “ближні Мазепині <...> до найменшого накореника” [3, с. 9]. Вони опинилися або в холодному Сибіру, або в темницях Соловецького монастиря, або в інших холодних і глухих місцях. Навіть тих гетьманових однодумців, які потрапили за кордон, цар намагався жорстоко покарати. Андрія Войнаровського після наполягання Петра I німецький уряд вислав до Москви. Згодом його шлях проліг до Якутської області. “Туди, – пише Олена Пчілка, – вже не доходило з України “ні вітру, ні хвилі”...” [3, с. 8]. Тортур зазнали навіть

духовні особи, які співчували українському гетьманові. Далеко від рідної землі несли свій тяжкий хрест архімандрит Батуринського монастиря О. Одорський, лохвицьких протоієрей Рогачевський та ін.

Аналізуючи громадську діяльність Марії Мазепи, Олена Пчілка зауважує, що в Україні жінки на той час мали більші права, ніж у Московії, де їх тримали за “бабу глупую” і не випускали з рабства. “Жінки-українки, – покличемося на статтю, – приймали вільну участь у товариському життю, виступали діячками на полі просвітньому й громадському” [2, с. 5–6]. Олена Пчілка подає детальні відомості про складні перипетії життя матері гетьмана. Овдовівши та зоставшись сама, коли син пішов по шляху службовому, а дочка – заміж, вона вступила в Печерський жіночий монастир при церкві Вознесення і прибрала ім'я Марії-Магдалени.

Чернецтво Марії Мазепи Ольга Петрівна оцінює як жертву “не тільки “для спасіння душі”, але й для своєї народності, для свого крайового дідівського скарбу духовного” [2, с. 6]. Ця жінка могла б жити в розкоші, купатись у славі, адже син її був не ким-небудь, а самим гетьманом України. Вона, однак, відмовилася від земного спокою, багатства й пішла свідомо та ревно служити Богові спочатку як проста Христова сестра, а невдовзі як ігуменя. “Своєму монастиреві, – пише Пчілка, – вона дарувала не тільки дорогі церковні речі <...>, але й цілі маєтності: власне, гетьман Мазепа затвердив скільки маєтностей на Печерській жіночий монастир в печерській околиці (“Тодосівку” й інші), а деякі й за Дніпром (біля села Вишеньки й інші)” [2, с. 6].

Будучи монахиною, Марія-Магдалена не втрачала зв'язку зі світом позацерковним. Вона уважно стежила за успіхами і невдачами свого любого дитяти, уже зрілого чоловіка, державотворця; охоче допомагала йому всякчас, “зоставалася у безнастанних зносінах” з Іваном, “писала до його листи й бачилася з ним під час його перебування до Києва” [2, с. 7]. Ігуменя повідомила синові про “пашквіль” на нього, у якому йдеться про задумини гетьмана проти Москви. Вона, до речі, провела, говорячи по-сучасному, ретельне розслідування, де взялася та огидна епістола, хто саме добув її і як. Про цей прикрий факт, а також про інші, пов'язані із взаєминами Мазепи з Петром, Олена Пчілка довідувалася з різних джерел, як-от: “Архівъ иностр. дѣлъ” за 1691 г.; історичний документ 1616 р.; праця М. Костомарова “Мазепа и

мазепинцы” та ін. Авторка подає в хронологічній послідовності найважливішу інформацію про події 1707–1709 рр., які стосуються лихої пам'яті Полтавської битви. У цей час московські урядовці з веління Петра I почали поводитися в Україні як старші брати, орудували по-своєму, ігноруючи уряд козацький, зневажали поспільство, знущалися з наших людей. Цар прислав свої накази й домагався обов'язкового виконання їх, оминаючи гетьмана, не питаючи в нього згоди. Олена Пчілка, спираючись на дослідження М. Костомарова й на інші авторитетні праці того часу й попередні, розповідає докладно про плани Івана Мазепи, про його намір стати на бік шведського короля. Цінною в цих історичних роздумах є інформація про наміри, бажання, поради, конкретні дії Марії-Магдалени, про потужний вплив її на сина. Так, Пчілка повідомляє, що гетьман нібито передав матері листи від короля польського. Писар Орлик порадив Мазепі, щоб той одіслав їх Петрові, бо “затягне з королем шведським та польським проти московського царя, – дуже одважне, і пан Гетьман на лихо грає, – може, й на велике лихо... Добре, як справу буде виграно, а як ні? Що буде тоді?.. Тоді й сам Гетьман загине і всім на Україні буде велике лихо!...” [3, с. 6]. Марія-Магдалена, проте, не передала таємних послань у Москву, позаяк їй начебто не радила цього робити одна із монахинь, яка “вславилася побожним життям”. Ця “богобійна та богові-вподобна черниця молилася довго і сказала, що їй була така ознака, щоб листів у Москву не посилати” [3, с. 7]. Пчілка робить висновок, що ігуменя – вельми мудра жінка, вона вела сина, який тримав у руках гетьманську булаву, праведною дорогою. Він вірив матері, тому постійно радився з нею, як розв'язувати державної ваги справи, що визначають майбутнє дорожчої над усе України, як долати буденні перешкоди, аби здобувати перемогу за перемогою.

Про хід подій, що сталися до і після Полтавської битви, немає потреби вести окремо мову. Пчілчина розповідь майже не відрізняється від тієї, яка ввійшла в історичні дослідження, що побачили світ не в радянські часи, а в добу незалежності. Потвердимо сказане хоча б таким фрагментом із праці Ольги Петрівни: “У-осени 1708-го року Карл XII виступив у похід, простуючи на Україну. Мазепа вважав, що сього ще не пора було робити (особливо під зиму). Кажуть, що коли Мазепа довідався, що Карл уже йде, то покликнув: – “Який чорт несе його тепер”!

Однак гетьман вирушив з своїми козаками на поєднання з Карлом та його шведським військом.

Довідавшись, що Мазепа, вже не таючися, зірвав з Москвою і вирушив з Батурина, московське військо, під приводом Меншикова, прийшло в Батурин і спалило се місто до щенту, заливши козацькою та селянською кров'ю всю околицю. Далі Меншиков пішов у Полтаву.

Коли Мазепа знов прийшов у свій Батурин, уже прилучившись до шведів, він застав самі руїни. Кажуть, заплакав, глянувши на пустку!..

Який міг бути кінець війни, кінець Мазепино повстання, коли зруйновано було гніздо Гетьманське? Коли всюди на Україні, як у себе дома, стояло Московське військо; коли ще й раніш була міцна московська залога – і в Києві, і в усіх більших лівобережних городах українських, підданих Москві, – в Переяславі, в Чернигові, в Ніжині, в Полтаві.

Війська в Мазепи було мало, всього скільки тисяч; на місцях, між полковниками, не було згоди, – де-хто пристав до Мазепи, де-хто вагався, боячись лиха, “як-що справа не вдається”... Власне й полтавський полковник Пушкар був на Петровому боці, – вільно пустив у Полтаву ще й те московське військо, що прийшло, і доставчав йому всякий припас.

Військо-ж Мазепине й Карлове було в становищу далеко гіршому, стоячи в чистому полі, без притулку.

А може, коли настав рішучий бій на тому полтавському полі, справу рішило й те, що ранений був – Карл. Випадки теж значать багато! І справу виграв – Петро” [3, с. 8–9].

Сюжетну лінію про матір гетьмана Мазепи Пчілка доводить до логічного кінця. Читачеві повідомлено, що ігуменю Марію-Магдалену поховано при Печерському монастирі. Смерть “була ласкава до неї, – твердить авторка статті, – взяла її раніше, не дала старій матері бачити ні тяжкого упадку її сина, ні всіх наслідків того упадку. Не прийшлося матері чути, як її любого сина-гетьмана проклинали в церквах... Нічого вже не бачила й не чула” [3, с. 10]. Злостивий Петро I не дав спокою навіть прахові ненависної йому великої українки. 1712 року за наказом царя “знято було церкву Вознесенія і весь Печерський монастир Вознесенський з того місця, де вони стояли, бо монастир приходивсь там, куди зважено було повести печерські кріпосні будинки (власне на місці колишнього Печерського жіночого монастиря стоїть тепер на

Печерську інтенданство” [3, с. 10]. Цей храм закрили зовсім, а його черниць перевели в монастир Флоровський. Таїною оповите останнє пристанище – могила – матері гетьмана. “Пам'ять же про Марію-Магдалену Мазепину, “всечесную госпожу Ігуменю” Печерську живе й досі в монастирі Флоровському”, – такими словами закінчує свою історичну розвідку Олена Пчілка. Цій праці Ольги Петрівни, як і іншим історичним [“Сорочинська справа”. – 1907. – Число 5, 6], культурологічним [“Відродження кобзи”. – 1907. – Число 11; “Старосвітські “думи” в новому виконанні і поясненні”. – 1908. – Число 2], літературознавчим [“Шевченкові роковини (спогади)”. – 1907. – Число 9; “Пам'яті Куліша”. – 1907. – Число 6; “Наші поети з народу”. – 1908. – Число 23, 24, 29; “Умови Грінченкової праці”. – 1910–1911. – Число 7; “Євген Гребінка і його час”. – 1912. – Число 2], лінгвістичним [“Наша літературна мова”. – 1909. – Число 3] та іншим студіям, притаманні фактологічне багатство, ясність викладу, виразність авторської позиції, мовний поліфонізм, логічність побудови. Усе це зобов'язує філологів, істориків скрупульозно досліджувати наукову, публіцистичну, художню спадщину Олени Пчілки. Ця велика, достойна української історії жінка, занотував у своїх “Щоденниках” Олесь Гончар 29 грудня 1982 року, “більшої, значно більшої шани заслуговує <...> від свого народу, що йому так віддано, так жертвовно служила!” [1, с. 448].

Відновлений “Рідний край” приділив куди більшу увагу постаті Івана Мазепи, ніж його тижневик-попередник, який виходив у світ на початку ХХ століття. Відомий український поет, лауреат премії імені Гетьмана України Івана Мазепи Іван Перепеляк опублікував твір “Остання любов гетьмана” [2009. – Число 2] – своєрідний поетичний коментар до листів Мазепи, адресованих “сердечній коханій Мотренці”. Ольга Холо надрукувала поему “Останній шлях гетьмана Івана Мазепи”, яка перегукується своїми гостросюжетними лініями з проаналізованою вище працею Олени Пчілки. Зміст поеми яскраво віддзеркалюють два поданих до неї епіграфи: “Липень 1709 року. “Завершилася знаменна Полтавська битва. Карло тікав і з ним тікав Мазепа” (М. Костомаров); “Шлях для втечі вибраний був вздовж правого берега ріки Ворскли, яка впадала в Дніпро майже на сто верст нижче Полтави” (Д. Яворницький). Із поемою-мозаїкою “Карма гетьмана” до читача прийшов письменник Дмитро Шупта [2008. – Число 2],

розповівши йому про те, як “гетьман рвав останню поворожку з Вітчизною”, як “жертву їй приніс”, твердо вірячи, що “потята Україна встане, Покине свій кайданний бран”. Найповніше виповів про трагічні сторінки з життя гетьмана письменник Юрій Антипович у драмі-містерії “Остання ніч Мазепи” [2007. – Число 2], дійовими особами якої є гетьман український Іван Мазепа, цар московський Петро I, донька генерального судді Василя Кочубея Мотря, віщунка Ївга, король шведський Карло XII, генеральний писар Петро Орлик, полковник чернігівський Петро Полуботок, полковник фастівський Семен Палій, сердюк Данило Корчанаха, священник, старшина, кобзар, козаки. Основну ідею твору вкладено в уста кобзаря, який своєю піснею (на слова Івана Мазепи!) закликає:

*Самопали набивайте,
Острих шабель добувайте,
А за віру хоч умріте
І вольностей бороніте.
Нехай вічна буде слава.
Же през шаблю маєм права!*

Окрасою новітнього “Рідного краю” є літературознавчі, історичні, мистецькі, культурологічні дослідження про Івана Мазепу: “Полтавська битва в контексті європейської історії” Михайла Наєнка [1999. – № 1], “Драма про Івана Мазепу” М. Сулими [2009. – № 1], “Від Богдана до Івана” Петра Ворони [2009. – № 1], “Іконографія Івана Мазепи” Ольги Орлової [2009. – № 1], “Гетьман Мазепа: Лицарський лик (біля джерел родоводу)” Кіма Скалацького [1999. – № 1]. Кожне з них варте окремого глибокого аналізу, високої позитивної оцінки. Про події, пов’язані з установленням пам’ятника Іванові Мазепі в Полтаві, згадано в слові-зверненні до читача, автором якого є відповідальний редактор Галина Білик [2009. – Число 1]: “Знову йдеться про речі складні та болючі, – пише вона, – і не тільки історію, яку чомусь так довго розшифруємо-розкодуємо, а й про тяжке сьогодення, у якому не перестають виринати запитання, хто ми такі, якого племені-роду? ...

Буде чи не буде пам’ятник гетьманові Мазепі в Полтаві – це не просто формальність, а діагноз нації, яка досі вклоняється велетенській фігурі ката й агресора, чекає манни небесної, загрузла в містечковій багнюці. Чи доростемо високого польоту мислі, викохаємо в собі людську гідність і самоповагу, зробимося небайдужими, встанемо з колін і заживемо духовно повноцінно?!. Бо ж аби не дїждатися фатальної межі, мусимо завжди пам’ятати про те, що було Спочатку.

І Мазепа, і Гоголь – ці велети з пантеону мучеників – тут для нас справжні навчителі: їх земне буття вже давно слід прочитувати як місію, а трагічний фінал – як спокуту і заповіт. Дай, Боже, нам седмицю Твого Духу, щоб принаймні наблизитися до розуміння цього глибоко уроку істини, даного в науку «людям і вікам»...

В альманасі вміщено також кольорові вклейки, присвячені Іванові Степановичу Мазепі: “Гетьман Іван Мазепа” (полотно, олія; Віктор Брикунець. – 2006. – № 2), “Портрет І. Мазепи” (полотно, олія; художник Микола Підгорний. – 2009. – № 1). На третій сторінці обкладинки “Рідного краю” [2009. – № 1] – ноти й текст української пісні “Ой горе тій чайці”, авторство якої приписують Мазепі. Отож маємо добрий підмурівок осягнення вічної для українців теми – “Людина, державний діяч, митець Іван Мазепа”.

Література

1. Гончар Олесь. Щоденники: У 3-х т.; [О. Т. Гончар; упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар]. – К.: Веселка, 2002–2004. – Т. 3 (1984–1995). – 2004. – 606 с.
2. Пчілка Олена. Марія-Магдалена, мати гетьмана Мазепи / Олена Пчілка // Рідний край. – 1912. – Число 7. – С. 4–7.
3. Пчілка Олена. Марія-Магдалена, мати гетьмана Мазепи / Олена Пчілка // Рідний край. – 1912. – Число 8. – С. 5–10.
4. Пчілка Олена. Пам’ятки від матері гетьмана Мазепи, ігумені Марії-Магдалени / Олена Пчілка // Рідний край. – 1912. – Число 6. – С. 7–8.

